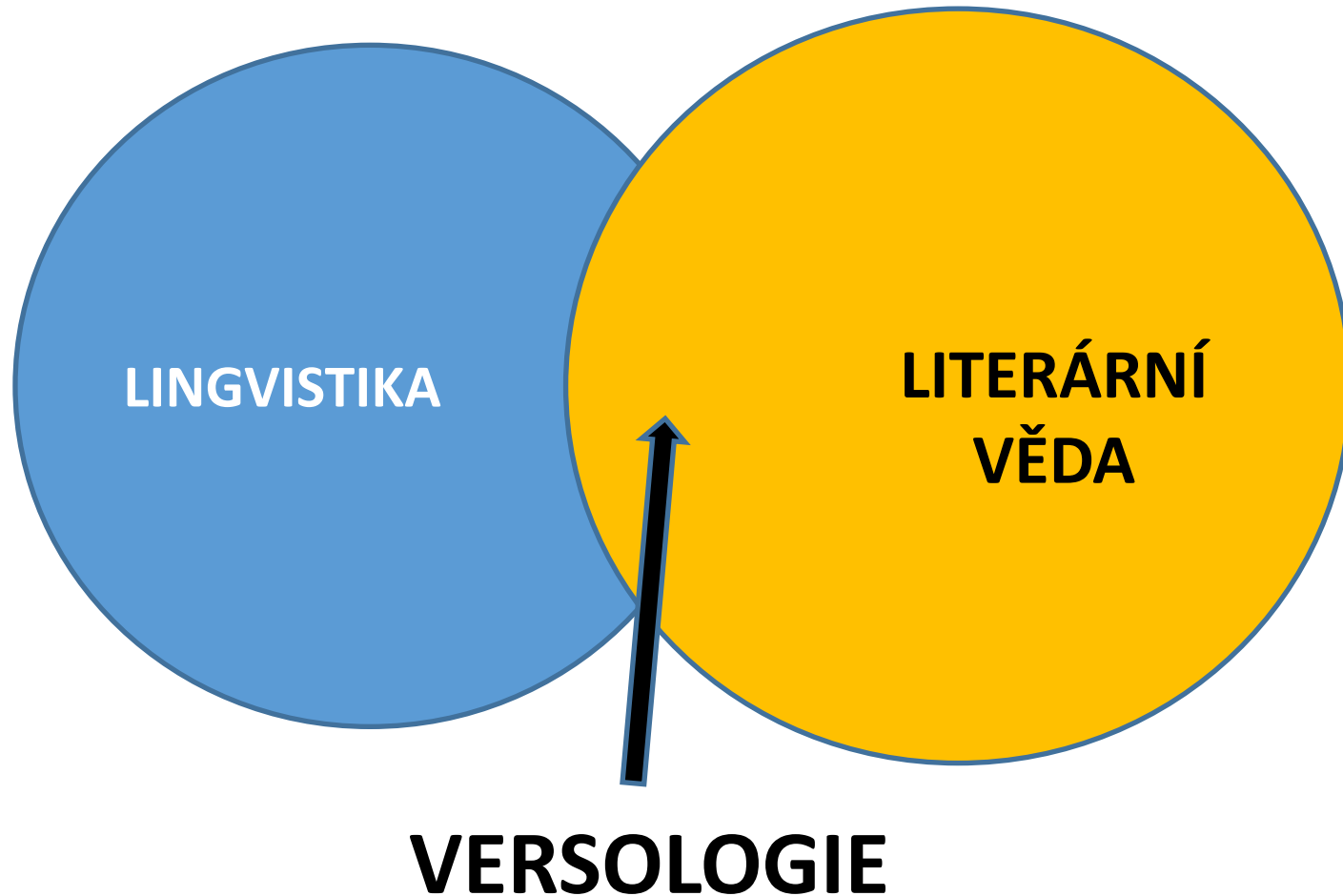

Versologie a básnická pojmenování

RSb040 Úvod do studia literární vědy

Pozice versologie v literární vědě

Dvě pojetí versologie

- Preskriptivní – hledání dokonalých veršových forem a jejich naplňování – starý koncept
- Deskriptivní – popis univerza básnických tvarů, jeho možností = podání co nejcelistvějšího obrazu básnictví z hlediska verše

Česká versologie (výběr)

- Jan Blahoslav: *Musica* (1558)
- J. A. Komenský: *O poezii české* (1620)
- Bohuslav Balbín: *Verisimila humaniorum disciplinarum* (1666)

- **NÁRODNÍ OBROZENÍ**
- Josef Dobrovský
- František Palacký, Pavel Josef Šafařík: *Počátkové českého básnictví, obzvláště prozódie* (1818)

- 20. stol.
- Jan Mukařovský: *Máchové studie* (1948)
- Josef Hrabák: *Poetika* (1973), *Úvod do teorie verše* (1978)

- 21. stol.
- Robert Ibrahim, Petr Plecháč, Jakub Říha: *Úvod do teorie verše* (2013)

4 oblasti versologického zkoumání

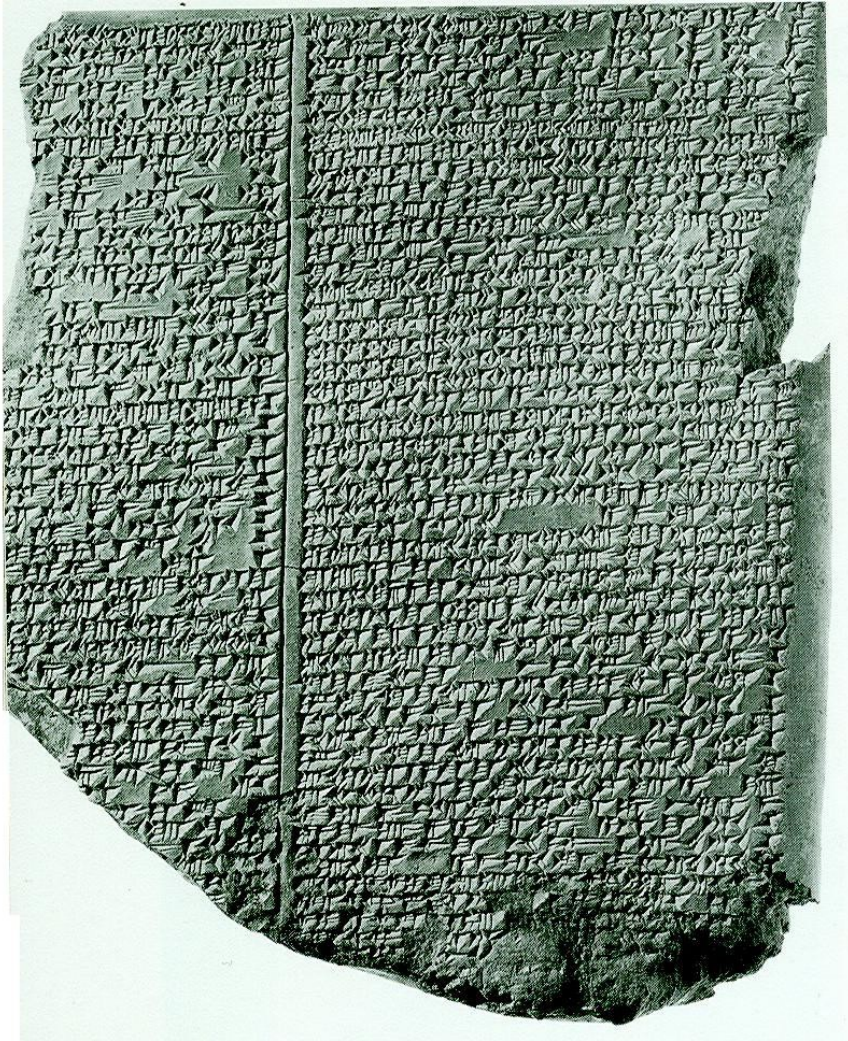
- Podstata verše, rýmu a metra**
- Prozodické systémy**
- Rýmy a asonance**
- Ustálené druhy verše**

Verš

Rohajz, szlaka, szarża, ingot
Cagel, brama, blok
Rundajz, flahajz, winkel, żebro
Glajz a w ringach drót
Wysoki piece, sztalwerk, konti
Walcwerk, gisernia, mechanik
Pokiyl pojadóm - nie beje biyda głód.

Rohajz, Tomasz Tomanek

Epos o Gilgamešovi

Utanapishtim spoke to Gilgamesh, saying:
"I will reveal to you, Gilgamesh, a thing that is hidden,
a secret of the gods I will tell you!
Shuruppak, a city that you surely know,
situated on the banks of the Euphrates,
that city was very old, and there were gods inside it.
The hearts of the Great Gods moved them to inflict the Flood.
Their Father Anu uttered the oath (of secrecy),
Valiant Enlil was their Adviser,
Ninurta was their Chamberlain,
Ennugi was their Minister of Canals.
Ea, the Clever Prince(?), was under oath with them
so he repeated their talk to the reed house:
'Reed house, reed house! Wall, wall!
O man of Shuruppak, son of Ubartutu:
Tear down the house and build a boat!
Abandon wealth and seek living beings!
Spurn possessions and keep alive living beings!
Make all living beings go up into the boat.
The boat which you are to build,
its dimensions must measure equal to each other:
its length must correspond to its width.

Metrický impuls

Šla Nanyňka do zelí

Natrhala lupení

Přišel za ní Pepíček

Rozšlapal jí tablet

MOMENT
ZKLAMANÉHO
OČEKÁVÁNÍ

Upravená lidová

Moment zklamaneho očekávání

Celý den v usnutí
My se sesouváme
Skouzavé ťuknutí
Života svého již nemáme

Rozlouplá země je krčma bez záclon
Hlava se skutálí po stole
A za dveřmi zelená řeka, šupinatá
Protéká kostěným korytem

Okolo
Stavení alabastrového
Běhá němý
Chundelatý pes

Enjambement (přesah)

Печаль моя полна тобою,
Тобой, одной тобой... Унынья моего
Ничто не мучит, не тревожит,
И сердце вновь горит и любит — оттого,
Что не любить оно не может.

А. С. Пушкин, *На холмах Грузии лежит ночная мгла...*

→ Verš NENÍ tatáž syntaktická jednotka jako věta

Intermezzo...

RED DWARF: JÁ NA DRUHOU

Metrum a rytmus

METRUM = ideální schéma verše (ne vždy naplněno)

RYTMUS = realizace metra = záměrné uspořádání a opakování zvukových prvků ve verši

METRIKA = versologická poddisciplína zkoumající metrum a rytmus

METRICKÁ KONSTANTA

- Neměnnost určitého rytmického pravidla (jambický pentametr = 10 slabik)

METRICKÁ TENDENCE

- Připuštění výjimek (např. přesunutí přízvuku z lichých slabik na slabiky sudé při jambickém verši = mluvíme o jambické tendenci verše)

Hranice uvnitř verše

DIEREZE = pauza mezi slovy, předěl verše situovaný doprostřed verše

*Hrál kdo | si na | hoboj, | a hrál | již ko | lik dní,
hrál vždy | cky na | večer | touž pí | seň mo | llovou*
(K. Hlaváček)

CÉZURA = předěl mezi slovy se nachází uprostřed stopy

STOPA = nejmenší jednotka rytmičké výstavby verše

STOPA

Dvojslabičné:

- Trochej – U
- Jamb U –
- Spondej – –

– = těžká doba = teze
(nese metrický impulz)

Trojslabičné

- Daktyl – U U
- Anapest U U –
- Amfibrach U – U

U = lehká doba = arze
(nenese metrický impulz)

Český verš

= typicky **trochejská** či **daktylská** tendence

= jamb → problematická stopa

Dál blyštil bledý dvorů stín,
jenž k sobě šly vzdy blíž a blíž,
jak v objetí by níž a níž
se vinuly v soumraku klín

(K. H. Mácha, *Máj*)

Dál bly | štil ble | dý dvo | rů stín =
jambické metrum

Dál | blyštil | bledý | dvorů | stín = předražený trochej

↓
předrážka

Jambický pentametr

Co kdy | bych če | kal tam | za de | set šest?

Trochej

**Nie rusz, Andziu, tego kwiatka,
Róża kole - rzekła matka.**

(Stanisław Jachowicz)

**На то мени срце:
Добро ј' мени туди,
Ал' би време било
Да променим груди.**

(J. J. Zmaj)

ря ю бо ет,
хри жные кру ;
То, как рь, о за ет,
То зап чет, как ди ...
A. S. Puškin

Daktyl

**Sto roků v šachtě žil – mlčel jsem
Sto roků kopal jsem uhlí
Za sto let v rameni bezmasém
Svaly mi v železo ztuhly**

(P. Bezruč)

чки не сные, чные нники
(M. J. Lermontov)

Prozodické systémy

Dělení = podle nositele metrického impulzu

- Tónický
- Sylabický
- Sylabotónický
- Časoměrný
- Volný
- * bezrozměrný

Tónický systém

- Opakování stejného počtu přízvuků
- Počet tezí = normován
- Počet arzí = volný

- Německá literatura
- Ruská literatura (byliny)
- Česká literatura: Čelakovský

Eins abents spat da schaut ich aus
zu eim fenster in meinem haus,
darvor sah ich ein ungestalten,
eineugig zerhaderten alten
mit einem großen weiten maul
halten auf einem ackergaul.
(Hans Sachs)

Как скак л-то Иль_ да со добраа коня,
Припадал-то он ко м_тушке сырой земле:
Как стучит ведь матушка сыра земля
Да под той же как сторонушкой восточной.

Sylabický systém

Založen na opakování stejného počtu slabik (sylaba).

Patrně nejstarší versologický systém (předpokládá se v praindoevropštině a praslovanštině), oblíbený v lidové slovesnosti.

Typicky jazyky s oslabenou fonologickou funkcí přízvuku (románské jazyky, polština)

*Litwo! Ojczyzno moja! ty jesteś jak zdrowie.
Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie,
Kto cię stracił. Dziś piękność twą w całej ozdobie
Widzę i opisuję, bo tęsknię po tobie.*

(A. Mickiewicz)

Sylabotonický systém

Kombinace tónického a sylabického, typický pro češtinu.

BEZROZMĚRNÝ VERŠ

- Považován za samostatný systém i za poddruh systému sylabotónického (Petruš)

Kněz Boleslav pro velikú bolest s světa snide

A Mezka sílně do Čech vnide

Boleslav slepý dva syny jmieše

Oldřich stařejší, mlazší Jaromír slovieše

(Dalimilova kronika)

Časoměrný systém

Založený na střídání dlouhých (teze) a krátkých (arze) slabik.

Teze = jedna dlouhá slabika NEBO dvě krátké

Typický pro antickou literaturu, snahy o uplatnění v jiných literaturách spíše neuspěly.

Slávy Dcera – Předzpěv (Bratři Ebenové feat. Ján Kollár)

text

Volný verš

Nositelem metrického impulzu není počet slabik, přízvuk ani délka slabik.

Za nositele metrického impulzu se považuje

- Intonace
- Pauzy
- Frázování

*Nepřestříhl jsi dosud drát
a v zubech nepřekousl pupeční šňůru.
A život jednou prožitý tak rychle nezhasne.
Doznívá dlouho, bolí, sálá a žhne.*

(Vilém Závada)

Možnosti střídání různých systémů

Trápím se, trápím, myslím si,
kde bych tě nejraděj potkal.

Ulice střídám, parky a nábřeží,
bojím se krásných lží.

Bojím se lesa. V poledním lese
kdo miluje, srdce své neunes.

Na můj práh kdyby jsi vstoupila,
snad bys mne tím zabila.

Chtěl bych tě potkati v lukách.

V lukách je vlání
na všechny strany, pokorné odevzdávání.
V lukách je nejprostší života stůl,
rozlomíš chleba, podáš ženě půl,
chléb voní zemí, bezpečný úsměv svítí,
až k pláči je prostý věneček z lučního kvítí,
a oblaka jdou, přeběhlo světlo, přeběhl stín,
muž má touhu rozsévače,
žena má úrodný klín...

Chtěl bych tě potkati v lukách. šel bych ti vstříc.
A až bys mi odešla, ach, zvečera již,
bys na mne nemyslila víc,

Rým

- **Zvuková** shoda na konci veršů (plná shoda = rým; shoda koncové samohlásky = asonance)

FUNKCE RÝMU

- Eufonická (libozvučná)
- Rytmotvorná
- Sémantická
- Strofická

MUŽSKÝ RÝM = zakončení přízvučnou slabikou (dolina – rovina; muž – služ)

ŽENSKÝ RÝM = zakončení nepřízvučnou slabikou (stála – prala)

RÝM ŠTĚPNÝ = rýmují se kořeny slov (tepny – štěpný)

RÝM PLANÝ = rýmují se pouze odvozovací koncovky (konalo – plavalo)

RÝM HOMONYMNÍ = kombinace homonym (zámek – zámek)

RÝMOVÉ ECHO = druhé slovo rýmové dvojice obsaženo ve slově prvním (obroučky – broučky)

VNITŘNÍ RÝM = rým zpravidla se jedno ze slov nachází uprostřed verše (mili **bože** čuda velikoga / kad se **sleže** na kosovo vojska)

Rýmové schéma

Rozložení rýmů ve vyšších básnických útvarech

- Sdružený AABB
- Střídavý ABAB
- Obkročný ABBA
- Postupný ABC ABC
- Přerývaný ABCB
 - (považovaný za sdružený s důrazem na sudé/liché verše = E. Petrů)
- Tirádový AAAA

Příklady – rýmové schéma

Velké, širé, rodné lány,
jak jste krásny na vše strany,
od souvratě ku souvratí
jak vás dnes to slunko zlatí!
(J. V. Sládek)

V hlubokosti uctivosti
s hroznou horlivostí
k veliké slavnosti
namáhám se dosti
ve své výřečnosti
(K. H. Borovský)

Hajej, dadej, můj synáčku
s zelenými vlásky!
Nevdala se tvá matička
ve příbytek lásky.
(K. J. Erben)

V poklidu, zapředeném
v svit tmy, plující splavem,
vše sněží a vše splývá.
Proč na vás zapomenem
sny naše, v jitru plavém,
jež do oken se dívá?
(J. Hora)

Nic, tato pěna, cudný rým,
jen, abych vytkl hlavní body,
tak mizí střemhlav na dně vody
houf sirén, jenž si ztropil šprým.
(S. Mallarmé, přel. V. Nezval)

Rýmový slovník

- Komplex rýmových slov v jednom díle, u jednoho autora, u umělecké skupiny či v určité národní literatuře aj.
- Některá slova jsou lépe rýmovatelná, jiná hůře.

SKÁLA (1737 RÝMŮ)

Smála

Brala

Vála

Hnala

...

BEROUN (269 rýmů)

Okoun

Lvoun

Lanškroun

Kapoun

pozoun

VÝR (57 rýmů)

Pýr

sýr

Eufonie

Významný činitel výstavby textu

Libozvučnost X nelibozvučnost (kakofonie)

EUFONIE

Byl pozdní večer, první máj
Večerní máj, byl lásky čas
Hrdliččin zval ku lásce hlas
Kde borový zaváněl háj

(K. H. Mácha)

КАКОФОНIE

Глава клону, лице потавнило,
Боловање око ми попило,
Рука ломна, тело измождено,
А клеца ми слабачко колено!
Дође доба да идем у гроба.

(B. Radičević)

Tradiční verše

Blankvers – nerýmovaný desetislabičný verš (Shakespear, francouzská hrdinská epika)

*Hod vánoční se slavil v klášteře,
kde svatý Brandan zvolen opatem;
on dlouho zdráhal se, se slzami
své bratry prosil, by tu důstojnost
(J. Zeyer)*

Alexandrín – rýmovaný sylabický dvanáctislabičný verš (francouzská tragédie, Otokar Březina)

*A teplo mrtvých vnad, jež kynulo mi svěží
pod různým závojem, jež dnů mých úsvit tkal,
žár dlouhých pohledů, jež zhaslé v duši leží,
a mrtvé polibky, jichž nežehl mě pal
(O. Březina)*

Heroic couplet – sdruženě rýmovaný desetislabičný verš (hrdinské dvojverší, typické pro anglickou literaturu)

O could I flow like thee, and make thy stream
My great example, as it is my theme!
(John Denham)

Tradiční verše

Desaterec (dekasylab) – typický desetislabičný nerýmovaný verš = jihoslovanská lidová epika; závazný předěl po čtvrté slabice (určeno ke zpěvu)

Mili bože, | čuda velikoga!
Kad se sleže | na Kosovo vojska,
U toj vojsci | devet Jugovića
I deseti star | Juže Bogdane;
Boga moli | Jugovića majka,
Da joj Bog da | oči sokolove
I bijela | krila labudova,
Da odleti | nad Kosovo ravno,
I da vidi | devet Jugovića
I desetog | star-Juga Bogdana.

(Smrt majke Jugovića)

Vyšší veršové celky

DVOJVERŠÍ – nejmenší víceveršový celek

STROFA – „odstavec“ v poezii, často do sebe uzavírá jeden myšlenkový celek

NĚKTERÉ USTÁLENÉ STROFY

TERCÍNA – tři desetislabičné verše, rýmové schéma ABA; tercíny se spojují typem ABA BCB CDC DED atd...

Jak Dante – když se nad propastmi pekla
v mrak dumy klonil, scházeje v jich jícen,
kam hrůza světa celého se stekla,

všech bytí lidských bída, hříchy sycen
var vášní krvavý, plam nezkojení,
na požár, jenž vše chvátí, divě zlícen –

zřel muka duší, nad něž větších není,
zřel vidin krutých rozdíravé spáry,
úzkostí kleště, smolná utrpení,

RITORNEL – tercína často s poloveršem na prvním řádku;

Vyšší veršové celky

STANCE – osmiveršová sloka tvořená dekasylaby, rýmové schéma: ABABABCC

Опрости, мајко света, опрости,
што наших гора пожалих бор,
на ком се, устук свакоје злости,
блаженој теби подиже двор;
презри, небеснице, врело милости,
што ТИ земаљски сагреси створ:
Кајан ти љубим пречисте скуте,
Santa Maria della Salute.
(L. Kostić)

SICILIÁNA – stance se schématem ABABABAB

Spenserova stance – ABABBCBC + alexandrín C

Lo I the man, whose Muse whilome did maske,
As time her taught, in lowly Shepheards weeds,
Am now enforst a far vnfitter taske,
For trumpets sterne to chaunge mine Oaten reeds,
And sing of Knights and Ladies gentle deeds;
Whose prayes hauing slept in silence long,
Me, all too meane, the sacred Muse areeds
To blazon broad emongst her learned throng:
Fierce warres and faithfull loues shall moralize my song.

Oněginská strofa (puškinovská strofa)

Что ж? Тайну прелесть находила
И в самом ужасе она:
Так нас природа сотворила,
К противуречию склонна.
Настали святки. То-то радость!
Гадает ветреная младость,
Которой ничего не жаль,
Перед которой жизни даль
Лежит светла, необозрима;
Гадает старость сквозь очки
У гробовой своей доски,
Всё потеряв невозвратимо;
И всё равно: надежда им
Лжет детским лепетом своим.

14 veršů jambického spádu

Rýmové schéma: aBaBccDDeFFeGG

Útvary z několika slok

SONET (ZNĚLKA) – 14 veršů (2 kvarteta, 2 terceta)

FRANCOUZSKÁ (VILLONSKÁ) BALADA – 3x 10veršová sloka + 5veršový dopěv (envoi)

ITALSKÁ BALADA (BALATTA) – 4veršová + 10veršová sloka s refrémem na konci strof

GAZEL – monorýmová básnická forma, rýmují se první dva a pak každý sudý verš

Sonet (Ivan Franko)

*Голубчики, українські поети,
Невже вас досі нікому навчити,
Що не досить сяких-таких зліпити
Рядків штирнадцять, і вже й є сонети?*

*П'ятистоповий ямб, мов з міді литий
Два з чотирьох, два з трьох рядків куплети,
Пов'язані в дзвінкі рифмові сплети, —
Лиш те ім'ям сонета слід хрестити.*

*Тій формі й зміст най буде відповідний;
Конфлікт чуття, природи блиск погідний
В двох перших строфах ярко розвертаєсь.*

*Страсть, буря, гнів, мов хмара піднімаєсь,
Мутить блиск, грізно мечесь, рве окупи,
Та при кінці сплива в гармонію любови.*

Gazel

Zelený turban kolem hlavy
Projíždím klidně lidské davy.
Já viděl Mekku – co chci více?
Muž větší býti v světě slávy?
Kol mnohý jde a hodí hlavou,
A přec ví, to je Moslem pravý!
Ač schválně dělá, že mne nezřel,
Jde v chůzi, tváří pohrdavý,
A jiný, žebrák u mé cesty,
Plec hrbí, pokojně se staví,
Co dělá cár ten na turbanu?
S ním, bez něho jsem moslem pravý.
(J. Vrchlický)

Básnická pojmenování

- Poetismy = výrazy typické pro básnické texty (luna, bol apod.)
- Další jazykové prostředky: kolokvializmy, vulgarizmy, neologizmy, archaizmy, slangy, argot apod.

Dva základní typy básnických pojmenování = FIGURY a TROPY

TROP – založen na přenášený významu (lexikální záležitost)

FIGURY – založeny na kombinaci, hromadění a spojování slov (syntaktická záležitost)

TROPY (metafora)

METAFORA pracuje se změnou významu na základě VNĚJŠÍ podobnosti

PERSONIFIKACE - „dům jako by chtěl pokleknout a prosit o milost“

ANIMIZACE – „kulomet se rozštěkal“

SYNESTÉZIE – „zelená hudba“

KATACHRÉZE – „Děšť stíná labutě na mokrém kolotoči – I. Blatný“

OXYMORÓN – „strhané strůny zvuk / mrtvé milenky cit“

Tropy (metonymie)

Metonymie pracuje s přesouváním významu na základě věcné souvislosti.

SYNEKDOCHA – totum pro parte „poslouchali Mozarta“ X pars pro toto „ani noha tam nevkročí“

HYPERBOLA – „cili svit / voli Split“

LITOTES – „nemohl nesouhlasit“

EUFEMISMUS – „odešel na věčnost“

PERIFRÁZE – „zhaslo světlo jeho života, dohořel plamen, kouř rozvál vítr“

IRONIE a SARKASMUS – „A je mi blaze, tolik blaze / že už snad nemůže ani být hůř“

EPITETON – básnický přívlastek (může využívat metaforu i metonymii)

epiteton constans – ustálený přívlastek (stříbrný měsíc)

epiteton ornans – originální přívlastek (stříbrný vítr)

metafora – Mstivá kantiléna

metonymie – jaro zelené

Figury vzniklé hromaděním hlásek, slabik, slov

ALITERACE – pan Palcát plachtil po poli

ZVUKOSLED – na potoce podle skal / zelený mužík zatleskal

PARONOMÁZIE - Přísný pštros přepřísné pštrosí autority přednášel před časem mladým...

FIGURA ETYMOLOGICA – stvořitel tvoří tvory

ANAFORA – Sto roků v šachtě žil, mlčel jsem / Sto roků kopal jsem uhlí

EPIFORA - Co to máš na té tkaničce? Na krku na té tkaničce!

EPANASTROFA - ...jsem očarován před tím / a co mi po jméně / a co mi po jméně / jen klidně ulehni si

EPIZEUXIS – zvoní zrady zvon zrady zvon

PARALELISMUS – za devatero horami / za devatero řekami

ANTITEZE – Přiletěli orli od půlnoční strany. / Nepřiletěli to orli od půlnoci, / ale všechna ruská knížata se sjela.

Figury vzniklé hromaděním významu

PLEONASMUS – dal si klobouk na hlavu, díval se očima

TAUTOLOGIE – miluji tě navždy a věčně

AMPLIFIKACE – ona je vdaná, on je ženat

GRADACE (KLIMAX) – Ach ty, milá, krásná, velkolepá

ANTIKLIMAX – Zdechnul, umřel, odešel...

Figury syntaktické

POLYSYNDETON – „a skákal a běhal a klusal a motal se a padal a zakopával...“

ASYNDETON – přišel, viděl, zvítězil

HENDYADIS – přivítali ho věnci a kvítím (=věnci z květů)

ZEUGMA – Už před sebou viděl vítězství a nadšený potlesk.

ELIPSA – My o vlku a vlk za dveřmi.

APOSIOPESE - Tam pod piecami tawili ocel szpinawi chłopi / A každóm wiete zaczinali na ku... albo do pi..

VYTČENÍ VĚTNÉHO ČLENU – Přišli úplně všichni. I Mirek.

ANAKOLUT - *Zkažený koberec – byla by větší škoda. (I. Herrmann)*

Řečnické figury

ŘEČNICKÁ OTÁZKA

ŘEČNICKÁ ODPOVĚĎ

Jak bude po smrti? Tobě dost těžce...
není co závidět; netěš se, - těš se!
ale ne, duše má, čeho ses lekla
- očistce, mučení, plamenů pekla?
to je moc humánní, mírné a všední...
Jak bude po smrti? **Tak jako před ní**

APOSTROFA

Ach, život je tak trapný, **Bože,**
Jak uprdnutí do soulože